

## Maatschappelijk betrokken of eigen belang

-----

Waarom Geertruida wel joodse kinderen redde terwijl de rest van de Nederlandse  
bevolking toekeek

Talitha de Boer

3674940

4 juni 2014

Woorden: 9133

## Inhoud

Inleiding .....	3
1 Hitlers terreur .....	6
1.1 De zondebok.....	7
1.2 Vluchtelingen .....	8
1.3 Oprichting comités. ....	9
2 Geertruida Wijsmuller-Meijer.....	12
2.1 Tante Truus .....	12
2.2 Motieven.....	15
2.3 Redding door coöperatie .....	17
3 De ‘gewone’ Nederlander over de vluchtelingen.....	19
3.1 Attitude Nederlanders .....	20
3.1.1 1933 - reactie op de boycot .....	20
3.1.2 <i>Kristallnacht</i> .....	22
Conclusie.....	25
Literatuurlijst.....	27

## Inleiding

Rond 1930 verkeerden veel landen in Europa in een economische crisis ten gevolge van de bankencrisis in de Verenigde Staten. De Amerikaanse regering voerde een protectionistisch beleid in waardoor veel landen hun goederen niet langer op de internationale markt kwijt konden.<sup>1</sup> In Europa kwam de klap hard aan voor Duitsland die al zware schade had geleden na het verliezen van de Eerste Wereldoorlog. Er heerste chaos en er was veel armoede onder de bevolking. Daarbij werd, met het verdrag van Versailles, Duitsland ook nog eens verplicht tot herstelbetalingen aan Frankrijk waaraan ze, zonder de financiële hulp van Amerika, niet langer konden voldoen. Ook moesten ze veroverd gebied inleveren en werd het Duitse leger militair beperkt. Door deze naoorlogse economische crisis en de mentale klap van het verliezen van de Eerste Wereldoorlog nam de aanhang van het nationaalsocialisme in Duitsland sterk toe. Deze ideologie, ook wel bekend als het nazisme, werd geleid door Adolf Hitler. Hij was het hoofd van de nationaalsocialistische Duitse Arbeiders Partij (NSDAP) en kwam in 1933 aan de macht in Duitsland. Als getalenteerd redenaar, met toespraken waarin hij beloofde Duitsland weer tot een groot en machtig rijk te maken, verkreeg hij veel aanhang. Volgens het nazisme konden mensen worden ingedeeld naar ras, waarbij het ‘Arische ras’ de menselijke beschaving zou bezitten. Alleen zij zouden een bijdrage kunnen leveren aan de cultuur en de wetenschap. Andere rassen zouden slechts goed genoeg zijn om slavenwerk te verrichten. Het joodse ras werd zelfs als gevaarlijk bestempeld.

Meteen al in het begin van Adolf Hitler zijn heerschappij begon hij met het vervolgen van de joden. Dit leidde ertoe dat veel joden hun toevlucht elders zochten, ook in Nederland. Echter, de economische positie van Nederland was ook niet optimaal. In 1930 kwam de agrarische sector in de problemen waarop de regering overging op steunmaatregelen. Dit was nog maar het begin van de ellende, want al vrij snel raakten ook de handels- en nijverheidssector in moeilijkheden. De werkloosheid van de Nederlandse bevolking steeg van 4% naar 12% en de regering moest sterk bezuinigen.<sup>2</sup> Het was dan ook niet vreemd dat, alhoewel er in eerste instantie veel joodse vluchtelingen toegelaten werden, deze nieuwe ontwikkeling al snel als een probleem werd ervaren. Er werd een streng beleid opgesteld en er werden nog maar nauwelijks vluchtelingen toegelaten. Door verschillende anti-Joodse

---

<sup>1</sup> E. Foner, *Give me Liberty, an American History* (New York, 2012) 788-793.

<sup>2</sup> R. Aerts, H. De Liagre Bohll, P. De Rooy ed., *Land van Kleine Gebaren. Een Politieke Geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Amsterdam 1999) 210, 211.

maatregelen die genomen werden in Duitsland, nam de groep met joodse vluchtelingen alleen maar toe.<sup>3</sup>

Niet iedereen zag de joodse vluchtelingen als een probleem. Al in 1933 werden er comités opgericht die zich in gingen zetten voor de joodse vluchtelingen. Een ander initiatief dat zich bezighield met het redden van joodse kinderen staat bekend onder de naam kindertransporten. Dit fenomeen wordt voornamelijk erkend als een actie die opgezet is door de Engelsen. Hierbij werden joodse kinderen uit Duitsland gehaald en werden ze naar Engeland verscheept. Niet alleen de Engelsen hielden zich bezig met het redden van joodse kinderen, ook Nederland was hier druk mee, met één vrouw in het bijzonder. Haar naam was Geertruida Wijsmuller-Meijer, in de volksmond ook wel ‘tante Truus’ genoemd. Zij heeft duizenden kinderen gered uit handen van de Duitsers.

Het lijkt haast alsof Geertruida een voorspellende blik heeft gehad terwijl de rest van Nederland lijdzaam toekeek, aangezien zij al in begin jaren '30 joodse kinderen transporteerde. De volgende vraag staat daarom centraal in dit onderzoek. Hoe en waarom heeft Geertruida Wijsmuller-Meijer al voor de oorlog in Nederland uitbrak joodse kinderen kunnen en willen beschermen, en hoe staat dit in relatie tot de rest van de Nederlandse bevolking? Hoeveel de rest van de Nederlandse bevolking heeft geweten over de situatie van de joden in Duitsland is hierbij essentieel om te onderzoeken. In het eerste hoofdstuk zal de situatie van het vooroorlogse Nederland geschetst worden. Waren er in deze periode al joodse vluchtelingen en hoe werden zij ontvangen door de Nederlandse bevolking? Het boek van David Cohen ‘Zwervend en dolend: de joodse vluchtelingen in Nederland in de jaren 1933-1940’ zal hierbij de leidraad vormen. Hierin wordt beschreven hoe de joodse vluchtelingen opgevangen werden in Nederland, specifiek gericht op de vooroorlogse periode. Het tweede hoofdstuk beschrijft wie Geertruida Wijsmuller-Meijer was en welke motieven zij had voor het redden van joodse kinderen. Haar complexe relatie met de Duitsers zal ook kort besproken worden. Antwoorden hierop zullen gevonden worden door verschillende documenten uit het archief van Geertruida te bekijken welke zijn vastgelegd in het Instituut voor Oorlogs-, holocaust- en genocidestudies (NIOD). De belangrijkste informatie komt uit een brief van Geertruida aan de *Sicherheitspolizei*. Dit was de politieke recherche van Nazi-Duitsland, hierin verklaart zij haar activiteiten bij verschillende hulporganisaties. In het laatste hoofdstuk ligt de focus op wat de rest van de Nederlandse bevolking wist over hoe de joden werden behandeld in Duitsland voor 1940. Hoe was de berichtgeving in Nederland over de joodse

---

<sup>3</sup> M. d’Aulnis, *Joodse kinderen op Reis naar de Vrijheid, Truus Wijsmullers werkzaamheden voor gezinsvereniging in en emigratie uit West-Europa* (Masterscriptie Nieuwe Geschiedenis, UvA 1987) 14.

situatie in Duitsland tijdens de vooroorlogse periode? Hierbij worden krantenartikelen uit het joodse opinietijdschrift het 'Nieuw Israelitisch Weekblad' onderzocht. Maar ook andere veelvuldig gelezen kranten als 'Het Volk', 'Algemeen Handelsblad', 'De Standaard' en 'De Volkskrant' worden bekeken. De begin- en eindperiode van de vooroorlogse situatie staan hierbij centraal. Aan de hand van voorbeelden zoals de joodse boycot en de gewelddadige uitbraak tegen de joden tijdens de *Kristallnacht*, wordt er een beeld geschetst. Beide gebeurtenissen hadden zeer ingrijpende gevolgen zowel binnen als buiten de Duitse samenleving. Hierdoor ontstond, zeker bij laatstgenoemde gebeurtenis uit 1938, zeer veel ophef. Interessant is om de transformatie binnen de publieke opinie te bekijken.

De biografie 'Geen tijd voor tranen' van L. C. Vrooland is het eerste boek dat geheel gewijd is aan de acties die Geertruida Wijsmuller-Meijer heeft ondernomen om joodse kinderen te redden. Alhoewel dit werk gebaseerd is op feiten, heeft het de toon van een roman. De auteur blijft aan de oppervlakte betreffende de motivatie van Geertruida en haar samenwerking met de Duitsers. Een uitgebreider werk is dat van Madelon d'Aulnis. Zij heeft haar afstudeerscriptie gewijd aan de werkzaamheden die tante Truus heeft verricht bij het redden van joodse kinderen maar ook aan de gezinshereniging waar ze zich later nog mee bezig heeft gehouden. Dit werk richt zich echter vooral op de situatie tijdens en na de Duitse bezetting. Tevens komen de mogelijke motieven die Geertruida heeft gehad voor haar participatie in het redden van de joodse kinderen niet duidelijk naar voren.

Over wat de gemiddelde Nederlander precies heeft geweten van de situatie van de joden in Duitsland en later ook in Nederland zelf, heerst veel discussie. Vele actuele debatten, bijvoorbeeld het boek van Bart van der Boom met de titel 'We weten niets van hun lot', gaan over de bezettingsperiode. Hierin speelt de discussie of Nederlanders hebben geweten van de vernietigingskampen een hoofdrol. Wat in dit paper besproken gaat worden is de situatie die hieraan vooraf ging. Er is immers een aanloop geweest naar de vreselijke situatie waarin het geëindigd is. Waarom Geertruida wel de gevaarlijke situatie van de joden in Duitsland inzag en hiernaar handelde en de rest van de Nederlandse bevolking niet, zal een nieuw licht werpen in de discussie over wat 'we' precies geweten hebben.

## 1 Hitlers terreur

*'Terror, cold fear dominated the internal and external life of ordinary people, who had previously lived in a world of naïve harmlessness, affable sociability, and love of their fellow man.'*<sup>4</sup>

Met het aantreden van Hitler als rijkskanselier op 30 januari 1933 begon het haatdragende klimaat tegen de joden in Duitsland zich te ontwikkelen. Zoals een joodse krant omschreef 'A power which is hostile to us has seized control of the government'.<sup>5</sup> Ondanks deze waarschuwing was het voor velen moeilijk te geloven dat Hitler zijn antisemitische uitingen daadwerkelijk zou gaan uitdragen. Veel joden die zich gevestigd hadden in Duitsland voelden zich namelijk eerder Duitser dan jood.<sup>6</sup> Voor volwassenen was de veranderende situatie al moeilijk te behappen, voor de joodse kinderen was dit des te moeilijker. Waarom wilden hun vriendjes niet langer met ze spelen? Waarom werden ze uitgesloten van zwembles en van andere uitstapjes? Waarom werden ze uitgescholden en zelfs geslagen omdat ze joods waren? Aan het begin waren er nog aardige leraren en andere burgers die hen probeerden te beschermen maar de nazi's schroefden al snel de druk op en de haat jegens deze kinderen en alle andere joden nam snel toe.<sup>7</sup> Verschillende maatregelen droegen hier aan bij. Zo werden boeken van joodse schrijvers verbrand en werden joodse ambtenaren ontslagen. Door invoering van deze en andere anti-Joodse maatregelen zoals de boycot in 1933, de Neurenberger wetten in 1935 en uiteindelijk als hoogtepunt van de vervolgingen de *Kristallnacht* in '38 is een deel van de Duitse joden gevlucht. Veel joden bleven echter in Duitsland wonen en slechts 140.000 van de oorspronkelijke 450.000 joden waren halverwege 1938 geëmigreerd.<sup>8</sup>

Deze vluchtelingen kwamen vaak terecht in Europese buurlanden. Waarom de joden in eerste instantie aangemerkt werden als zondebok, welke gevolgen de vluchtelingenstroom had voor Nederland en de oprichting van enkele comités voor hulp aan deze vluchtelingen zullen worden besproken in dit hoofdstuk.

---

<sup>4</sup> M. Limberg, H. Rübsaat, *Germans no More Accounts of Jewish Everyday Life, 1933-1938* (New York 2006) 83.

<sup>5</sup> Ibidem, 1.

<sup>6</sup> Ibidem, 2.

<sup>7</sup> Ibidem, 95, 96.

<sup>8</sup> Ibidem, 1-3.

## 1.1 De zondebok

Na de nationaalsocialistische machtsovername in 1933 zorgden de nazi's ervoor dat de andere regeringspartijen, bestaande uit socialisten en communisten, hun invloed binnen de regering verloren. Door Hitler werd tevens geen inspraak geduld van de volksvertegenwoordiging. Oppositie tegen het nazi-regime was door het uitroepen van de eenpartijstaat vrijwel onmogelijk geworden. Politieke tegenstanders werden als staatsvijanden gezien en de joden werden onder andere verantwoordelijk gehouden voor het verlies van de Eerste Wereldoorlog en de economische neergang die hierop volgde.<sup>9</sup> In maart 1933 werden de eerste anti-Joodse maatregelen genomen zoals het uitsluiten van joodse rechters en advocaten. Om een openbaar ambt te mogen blijven uitvoeren zoals advocaat, was een 'Arier-Nachweis' nodig. Hierin stond dat je geen joodse voorouders had.<sup>10</sup> Naast deze wet bestonden er nog 318 anderen, waarin onder andere joden verbannen werden uit publieke gelegenheden zoals zwembaden en stranden.<sup>11</sup> Tijdens de boycot van 1933 die opgezet werd tegen joodse winkels en bedrijven, werd de volgende leus ingezet: "Deutsche, kauft nicht bei Juden!". Hiermee werd geprobeerd om de Duitse bevolking duidelijk te maken dat alleen de mensen met Duits bloed beschouwd werden als Duitser. En dat je dus geen producten moest kopen bij mensen die niet behoorden tot het Duitse volk. De Duitse bevolking werd opgezet tegen de joden wat resulteerde in verbale bedreigingen, beledigingen en vernielingen van joodse winkels. Tevens was er in dit stadium al sprake van daadwerkelijk fysiek geweld tegen enkele prominente joodse figuren.<sup>12</sup>

Deze maatregelen en acties waren nog maar het begin van de extreme anti-Joodse houding waardoor de joden steeds meer buiten de Duitse samenleving kwamen te staan. Een volgende stap in de uitsluiting was het invoeren van de Neurenberger-wetten in 1935. Huwelijken en geslachtsverkeer tussen joden en niet-Joden werd hierin verboden. Uit deze wet kwam ook de noodzaak op om het begrip jood vorm te geven.<sup>13</sup> Er werden verschillende categorieën voor joden bedacht waarin er onderscheid werd gemaakt of iemand één, twee of drie of meer joodse grootouders had. Door joden op een dergelijke wijze te categoriseren kon de mate van vervolging per categorie worden bepaald.<sup>14</sup>

---

<sup>9</sup> M. Hendrix, *Op de Vlucht, het Beleid van de Nederlandse Regering ten aanzien van de Duitse Vluchtelingen 1933-1940* (Doctoraal scriptie Europese Studies, UvA 1993) 6,7.

<sup>10</sup> Ibidem, 7.

<sup>11</sup> Limberg, *Germans no more*, 3.

<sup>12</sup> D. Cohen, *Zwervend en Dolend : de Joodse Vluchtelingen in Nederland in de jaren 1933-1940* (Haarlem 1955) 24.

<sup>13</sup> Hendrix, *Op de Vlucht*, 7.

<sup>14</sup> B. Flim, *Omdat hun Hart sprak : Geschiedenis van de Georganiseerde Hulp aan Joodse Kinderen in Nederland, 1942-1945* (Kampen 1996) 15.

De uiting van de Jodenhaat kwam tot een hoogtepunt in de *Kristallnacht*, die plaatsvond van 9 op 10 november 1938. In Duitsland werden joden en hun eigendommen op grote schaal doelwit van gewelddadige acties van de nazi's. Voor deze massale uitbarsting van geweld was er al eerder sprake geweest van vernieling van enkele synagogen, joodse scholen en ziekenhuizen. In deze nacht echter brak het geweld op nationaal niveau uit.<sup>15</sup> Er gingen 200 synagogen in vlammen op, er werden 8000 winkels vernield en in de daaropvolgende dagen werden ongeveer 30.000 joden in concentratiekampen geplaatst.<sup>16</sup> Veel joden realiseerden zich na deze nacht dat het geweld tegen hen vanaf dit moment alleen nog maar meer kon toenemen. Dit besef omschreef de Duits-Joodse Louise Solmitz op 10 november 1938 in haar dagboek als volgt: "I always thought, now we have reached the worst point. But now I see it was always just a prelude to the next thing. Now the end is near".<sup>17</sup>

## 1.2 Vluchtelingen

Een logisch gevolg van de Jodenvervolgingen is dat al in het begin van Hitler zijn heerschappij de vluchtelingenstroom van Duitse joden richting de buurlanden op gang begon te komen. Schattingen lopen sterk uiteen maar er wordt vanuit gegaan dat er tussen 1933 en 1939 ongeveer 150.000 joden met de Duitse nationaliteit gevlucht zijn uit Duitsland. Zij vormden een deel van de in totaal 420.000 joodse vluchtelingen die uit gebieden als Oostenrijk, Saarland, Danzig, Memel en Sudentenland gevlucht zijn. Velen vertrokken richting Frankrijk, Zwitserland, België, Luxemburg en Nederland.<sup>18</sup> In vergelijking met de andere landen heeft Nederland relatief veel vluchtelingen opgevangen. Op basis van gegevens van M. J. Proudfoot en H.L. Kuiper en andere auteurs als D. Cohen en L. de Jong is er een schatting gemaakt. Zij stellen dat er in de vooroorlogse periode ongeveer 16.000 tot 30.000 joodse vluchtelingen Nederland zijn binnengekomen. Deze schatting is zo ruim genomen omdat niet alle vluchtelingen geregistreerd stonden en het niet altijd duidelijk was of iemand joods was, doordat er vervalste persoonsbewijzen gebruikt werden.<sup>19</sup>

Onder de vluchtelingen bevonden zich ook joodse kinderen die net als de volwassenen slachtoffer waren van de vervolgingen door de nazi's. Vele organisaties en individuen, waaronder Geertruida Wijsmuller, waren sterk begaan met hun lot. In de beginjaren van de anti-Joodse maatregelen kwamen deze kinderen voornamelijk samen met hun familie vanuit

---

<sup>15</sup> J. Matthaas, M. Roseman, *Jewish Responses to Persecution I* (Lanham 2010) 349-351.

<sup>16</sup> Hendrix, *Op de Vlucht*, 8.

<sup>17</sup> Matthaas, *Jewish Responses*, 353.

<sup>18</sup> Hendrix, *Op de Vlucht*, 9.

<sup>19</sup> *Ibidem*, 10.



Duitsland naar Nederland. Hier kwam verandering in na de *Kristallnacht*. Ten gevolge van deze uitbraak van geweld deden ouders vaker afstand van hun kinderen. De situatie werd steeds dreigender waardoor de wanhoop bij de ouders toenam en ze in ieder geval hun kind veilig wilden stellen. Ze zonden de kinderen in hun eentje op reis. Deze werden dan vaak opgevangen door familie in het buitenland of ze werden meegegeven aan afgezanten van comités uit andere landen, waarvan Geertruida er een was. Sommigen dachten dat de woede uitbraak van de *Kristallnacht* wel weer zou bekoelen en dat de kinderen daarna weer terug zouden kunnen komen naar Duitsland. Een andere reden, waarom kinderen zonder de rest van de familie op pad werden gestuurd, was dat er simpelweg te weinig geld was om het hele gezin te evacueren.<sup>20</sup>

Voor de Nederlandse overheid kwam de eerste vluchtelingenstroom in 1933, na de invoering van de joodse boycot, vrij onverwachts. Velen werden dan ook toegelaten in de veronderstelling dat hun verblijf van korte duur zou zijn. Deze zachte opstelling van de ministeries van Justitie en Buitenlandse zaken veranderde al snel na het aantreden van de rooms-katholieke minister van Justitie J.R.H. van Schaik in het kabinet van Colijn II.<sup>21</sup> In de jaren '30 was er niet alleen in Duitsland sprake van een economische recessie, maar ook in de rest van Europa. Daarom werd nagedacht over hoe deze massa-immigratie effect zou hebben op de politiek en economie van Nederland. De toelating van een groot aantal joden zou daarnaast kunnen leiden tot antisemitische gevoelens, waar dan vervolgens de extreemrechtse partijen weer hun voordeel mee zouden kunnen doen.<sup>22</sup> Het kabinet van Colijn ging hierdoor een strenger toelatingsbeleid voeren en in het jaar 1938 werd de Nederlandse grens gesloten voor vluchtelingen uit Duitsland.<sup>23</sup> In het laatste hoofdstuk zal dieper worden ingegaan op de houding van de gewone burgers, naast die van de regering, ten opzichte van de joodse vluchtelingen.

### 1.3 Oprichting comités.

Het feit dat de Duitse staat de joodse maatregelen bedacht en uitvoerde, maakte dat de Nederlands-Joodse gemeenschap inzag dat deze vervolging anders zou zijn dan voorgaande incidenten. Als vergelijkingsmateriaal dacht men terug aan de Russische pogroms, die plaatsvonden tussen 1880 en 1920, waarbij joden schade werd toegebracht. Hier was echter

---

<sup>20</sup> Cohen, *Zwervend en Dolend*, 236.

<sup>21</sup> Parlementair Documentatie Centrum van de Universiteit Leiden, [http://www.parlement.com/id/vg091171hwyv/j\\_r\\_h\\_josef\\_van\\_schaik](http://www.parlement.com/id/vg091171hwyv/j_r_h_josef_van_schaik) (1 mei 2014).

<sup>22</sup> Hendrix, *Op de Vlucht*, 10.

<sup>23</sup> *Ibidem*, 16.

geen sprake van bemoeienis of inmenging van de overheid.<sup>24</sup> Dit was een rede om vrijwel meteen te reageren op de anti-Joodse maatregelen. Daarom werd op 21 maart 1933 het comité voor Bijzondere Joodsche Belangen (C.B.J.B.) opgericht. Het was een particulier initiatief welke voornamelijk afkomstig was vanuit de Joods-Nederlandse achterban. Het comité werd geleid en opgericht door prof. dr. D. Cohen samen met A. Asscher en andere joden met maatschappelijk aanzien.<sup>25</sup> Een onderafdeling hiervan, die naarmate de jaren verstreken steeds belangrijker werd, was het comité voor Joodsche Vluchtelingen (C.J.V.). Dit comité hield zich voornamelijk bezig met vijf verschillende werkvelden. De belangrijkste taak van het C.J.V. was het aan de kaak stellen van het vluchtelingenprobleem bij de Nederlandse regering. Ten tweede was het verzamelen van geld een belangrijke taak om zo basishulpgoederen te verstrekken aan de joodse vluchtelingen.<sup>26</sup> In tegenstelling tot veel andere Europese landen werd het vluchtelingen comité niet gefinancierd door de Nederlandse regering.<sup>27</sup> De derde taak die hierbij aansloot was het uitdelen van voedsel en andere basismiddelen. Een vierde functie die het C.J.V. vervulde was het huisvesten van vluchtelingen in Nederland die niet terug konden keren naar Duitsland en nergens anders naartoe konden emigreren. Tenslotte hielpen ze met het her-opleiden van de vluchtelingen en verleenden ze hulp bij emigraties.<sup>28</sup>

Binnen het Comité voor Joodsche Vluchtelingen werd een aparte eenheid opgericht die zich kon bezighouden met het wel een wee van de kindervluchtelingen. Een beperkt aantal mocht, van de Nederlandse regering, in Nederland hun toevlucht zoeken maar velen van hen werden doorgeloodst naar onder andere Engeland. Dat de rol van Geertruida Wijsmuller-Meijer van groot belang geweest is, blijkt uit het volgende citaat welke afkomstig is uit het boek van David Cohen 'zwerfend en dolend'. 'Het was met anderen Mevrouw G. Wijsmuller-Meijer, die de moeilijke, vaak gevaarlijke taak dezer transporten op zich nam.'<sup>29</sup> Verdere informatie over Geertruida en haar specifieke rol in de kindertransporten van voor de oorlog zal beschreven worden in het volgende hoofdstuk.

Naast het C.B.J.B. bestonden er nog meer hulporganisaties zoals het Comité voor Politiek Duitse Vluchtelingen (C.P.D.V.) en de Nederlandse Rode Hulp (N.R.H.). Deze organisaties behoorden tot de belangrijkste socialistische en communistische groeperingen in

---

<sup>24</sup> Cohen, *Zwerfend en Dolend*, 24.

<sup>25</sup> NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, 'Geschiedenis van het Comité voor Joodsche Vluchtelingen', [http://www.archieven.nl/nl/search-modonly?mivast=298&mizig=210&miadt=298&micode=181b&milang=nl&mizk\\_alle=CBJB&miview=inv2#inv3t3](http://www.archieven.nl/nl/search-modonly?mivast=298&mizig=210&miadt=298&micode=181b&milang=nl&mizk_alle=CBJB&miview=inv2#inv3t3) (2 mei 2014).

<sup>26</sup> B. Moore, *Refugees from Nazi Germany in the Netherlands 1933-1940* (Dordrecht 1986) 32.

<sup>27</sup> Hendrix, *Op de Vlucht*, 17.

<sup>28</sup> Moore, *Refugees*, 32.

<sup>29</sup> Cohen, *Zwerfend en Dolend*, 238.

Nederland. Dat de verzuiling een grote rol heeft gespeeld is duidelijk wanneer er naar de achtergronden van de hulporganisaties wordt gekeken. Als voorbeeld kan het N.R.H. gebruikt worden. Hun organisatie was niet alleen gestoeld op een ideologische overtuiging, namelijk het communisme, maar zij hielpen ook alleen mensen die lid waren van een communistische organisatie.<sup>30</sup> Deze erkenning van het verzuilde leven en zijn impact in de organisaties van vooroorlogse hulp instanties is belangrijk voor het beter kunnen begrijpen van bepaalde acties en handelingen. Daarnaast speelde de verzuiling ook een grote rol binnen de berichtgeving van kranten. Zo had elke ‘pilaar’ in de samenleving zijn eigen pers. De katholieken hadden ‘de Volkskrant’, de liberalen het ‘Algemeen Handelsblad’ en de protestanten ‘De Standaard’.<sup>31</sup> Hierdoor konden ze hun berichtgeving aanpassen aan hun lezers en was er sprake van een gekleurde weergave. Meer over de berichtgeving uit die tijd wordt besproken in hoofdstuk 3. Voor de joodse vluchtelingen en de verschillende hulporganisaties hield de verzuilde structuur van de samenleving in dat veel comités elk een eigen focus groep hadden en er weinig samenwerking plaatsvond. Pas in 1938 kwamen een aantal comités van onder andere de Katholieken, Protestanten en Quakers bij elkaar en gingen ze op in een Centrale Raad onder naam van het C.J.V.<sup>32</sup>

Dat er joodse vluchtelingen waren en dat zij door velen gezien werden als een probleem is duidelijk. Verschillende comités probeerden hulp te verlenen wat ze echter niet altijd konden doordat er weinig medewerking was vanuit de overheid. Dat bepaalde individuen zoals Geertruida Wijsmuller toch een verschil hebben kunnen maken in de situatie van de joodse vluchtelingen blijkt wel uit het feit dat zij in totaal meer dan 10.000 kinderen heeft gered.<sup>33</sup>

---

<sup>30</sup> Hendrix, *Op de Vlucht*, 18.

<sup>31</sup> L. Abram, *De Nederlandse Pers over Joodse Vluchtelingen, 1933-1940* (Doctoraal scriptie Geschiedenis, Amsterdam 1989) inhoudsopgave.

<sup>32</sup> Hendrix, *Op de Vlucht*, 18.

<sup>33</sup> J. C. Vrooland, *Geen Tijd voor Tranen* (Amsterdam 1963) 56.

## 2 Geertruida Wijsmuller-Meijer

*‘Mevrouw G. Wijsmuller was de vrouw met de paraplu die joodse kinderen redde toen in Europa geen joods kind meer veilig was; die joodse kinderen redde toen het zoveel miljoenen anderen nog niet duidelijk was dat die joodse kinderen niet meer veilig waren in Europa...’<sup>34</sup>*

In ‘Geen Tijd voor Tranen’ geeft J.C. Vrooland een bijna heroïsche beschrijving van Geertruida en haar inzet om de joodse kinderen te helpen. Zij zou wel afgeweten hebben van de penibele situatie waarin de joodse kinderen zich bevonden. Zij zou ze hebben gered uit de handen van de Nazi’s, alvorens de Europese staatslieden zouden hebben kunnen bevatten wat er daadwerkelijk gebeurde. De manieren waarop ze dit voor elkaar zou hebben gekregen worden onder andere beschreven als borrelpraat, zo zou ze een stempeltje voor elkaar gekregen hebben bij dronken Duitse soldaten. Maar ook door middel van het onderhandelen als een zakenvrouw, het ontmoeten van mensen die haar waarschuwdens alsof zij een spionne was. En dan was ze weer een vrouw die ook andere dames wilde eren die klaar hadden gestaan voor de kinderen met koekjes en warme chocolademelk. Deze verschillende rollen die Geertruida heeft gespeeld bevatten elk hun eigen motieven. Maar wat waren precies haar beweegredenen en was er sprake van achterliggende belangen?

Zoals Vrooland zelf ook al stelt in zijn biografie, die 30 jaar na dato is geschreven, zal het vrij problematisch worden om precies te reconstrueren wat er heeft plaatsgevonden. Vrooland heeft met zijn biografie een poging gedaan, en in dit onderzoek wordt geprobeerd hier verdere invulling aan te geven.

### 2.1 Tante Truus

Geertruida Wijsmuller-Meijer, oftewel Tante Truus, werd geboren op 21 april 1896 te Alkmaar. Hier ging zij naar het basisonderwijs en stroomde daarna door naar de handelsschool. Haar ouders waren eigenaar van een drogisterij. In 1918 verhuisde ze samen met hen naar Duivendrecht. Hier ging Geertruida binnen het bankwezen werken, waar ze hoofdzakelijk de boekhouding deed. In een jaar tijd heeft ze ook nog in Rotterdam en Zaandam gewerkt bij een bank en al vrij snel ging ze een gelijksoortige functie vervullen in Amsterdam. Na een periode op de effecten beurs te hebben gewerkt, wordt ze uiteindelijk in 1921 secretaresse van een onderdirecteur. Een jaar later trouwt ze met J. F. Wijsmuller die net als zij een functie bekleedde in de bankwereld. Na haar trouwen houdt ze zich bezig met

---

<sup>34</sup> Vrooland, *Geen Tijd*, 26.

verschillende sociale organisaties, zoals het Amsterdamsch Genootschap voor Werkverschaffing aan Onvolwaardigen, de Vereniging voor Huisverzorging, de Amsterdamsche Vereeniging tot Instandhouding van Kinderbewaarplaatsen, de Vereeniging Parkherstellingsoorden en het Comité voor hulp aan buitenlandse kinderen.<sup>35</sup>

Al deze informatie is afkomstig uit een brief die Geertruida op 26 augustus 1941 zelf, op verzoek, opgesteld en verstuurd heeft aan de *Sicherheitspolizei* in Den Haag. Dat zij hierin niet spreekt over haar directe betrokkenheid bij het Comité voor Joodsche Vluchtelingen en bij de overkoepelende organisatie van het Comité voor Joodsche Belangen, heeft zij waarschijnlijk uit veiligheidsredenen gedaan. Ondanks haar niet officiële lidmaatschap blijkt uit meerdere stukken dat zij wel degelijk een zeer belangrijke rol heeft gespeeld binnen deze organisaties. Zo wordt er in haar biografie over dit comité gezegd dat zij hier geen lid van was maar wel iedereen kende. Zoals Vrooland voornamelijk beschrijft dat zij veel mensen kende, wordt het wel duidelijk dat hier andersom natuurlijk ook sprake van was. Veel mensen kenden Truus en als er een karweitje op te knappen viel dan werd zij hiervoor gevraagd.<sup>36</sup> Dat Geertruida in direct contact stond met- en een grote rol heeft gespeeld bij het C.J.B. en C.J.V. kan met zekerheid gezegd worden. Dit blijkt voornamelijk uit het feit dat haar naam opgenomen is in een lijst met hierin de belangrijkste medewerkers en organisaties die in contact stonden met de comités. In dit document wordt het woordje verbinding gebruikt. Dit impliceert dat er geen direct lidmaatschap was maar dat er wel een connectie bestond tussen de beschreven personen en het C.J.B. Deze lijst is gebaseerd op het feit dat genoemde personen, waaronder naast Geertruida ook nog de algemeen voorzitter prof. dr. L. Cohen en voorzitter van het C.J.B. A. Asscher, meerdere malen in archiefstukken terug komen. De omschrijving van Geertruida in deze lijst; medewerkster van kinderaangelegenheden met betrekking tot hogere regerings- en politiebeambten.<sup>37</sup>

Dat zij met enige regelmaat in aanraking kwam met meerdere Duitse beambten, maar ook Nederlandse officieren en regeringsleiders blijkt uit meerdere documenten. Zo kreeg zij in 1939 speciale permissie van een Duitse luitenant om van Brussel naar Berlijn te reizen samen met een kind. En ook tijdens de oorlog genoot zij privileges, zoals het feit dat er door de *Wehrmacht* toegestaan werd dat ze een eigen telefoonaansluiting had. Uit deze privileges en uit nog andere toegangsbewijzen en brieven van toezegging blijkt dat Geertruida veel

---

<sup>35</sup> NIOD. Instituut voor Oorlog- Holocaust- en Genocidestudies (NIOD), Amsterdam, archief 299, Wijsmuller-Meijer, G., inv.no. 2. *Brief van mevrouw G. Wijsmuller-Meijer aan de Sicherheitspolitizei inzake haar levensloop, 26 augustus 1941.*

<sup>36</sup> Vrooland, *Geen Tijd*, 47.

<sup>37</sup> NIOD. *Brief van mevrouw G. Wijsmuller-Meijer aan de Sicherheitspolitizei inzake haar levensloop, 26 augustus 1941.*

gedaan kreeg bij vooral de commissaris van de politie, de vrijwillige burgerwacht en de garnizoenscommandant te Amsterdam. Naast deze toezeggingen van toelating tot gebieden, werd er ook benadrukt dat haar goederen zoals haar auto niet ingenomen mochten worden.

De vele jaren van actieve deelname aan de sociale hulpcomités zullen hebben bijgedragen aan Geertruida's machtige positie van vertrouweling, bij zowel de Nederlandse als Duitse kant. Zo had zij ook met het Rode Kruis goede connecties, Geertruida heeft meerdere malen werk voor hen verricht. Hier kwam echter een einde aan toen zij aan het einde van 1940 in conflict kwam met een deel van het bestuur van het Nederlandse Rode Kruis. Geertruida had aan het bestuur van het Rode Kruis doorgegeven dat Londen had gewaarschuwd dat een van de heren van het Rode Kruis onbetrouwbaar zou zijn.<sup>38</sup> Later in februari 1941 werd zij zelfs beschuldigd door het Rode Kruis van het in bezit zijnde van valse identiteitsbewijzen. Hierop werd ze door de Duitsers gearresteerd en is ze intensief verhoord en achteraf onschuldig bevonden. Dat dit heeft plaatsgevonden heeft het Rode Kruis niet ontkent, maar de redenen achter dit verraad zijn tot nog toe onbekend gebleven.<sup>39</sup>

Tijdens de Tweede Wereldoorlog had Geertruida nog wel steeds goede banden met het Rode Kruis van België. Dit blijkt uit een brief van 5 maart 1941 waarin de Belgische directeur aangaf dat Geertruida toestemming had om zich naar onbezet Frankrijk te begeven en hier medicijnen uit te delen.<sup>40</sup> Dat Geertruida na de oorlog geen wrok voelde tegenover het Nederlandse Rode Kruis blijkt uit het feit dat zij vrij direct na de bevrijding nog een hoge functie heeft bekleed bij het Nederlandse Rode Kruis.<sup>41</sup>

In het tweede gedeelte van de brief die Geertruida naar de *Sicherheitspolizei* stuurde komt naar voren dat zij in direct contact heeft gestaan met verschillende hoge maar ook lagere Duitse beambten van Hitler's leger. Zo stelt Truus dat ze op 5 december 1938 met Adolf Eichmann, een hoge SS-functionaris, heeft gesproken over het opzetten van de Duitse kindertransporten. Hierbij benadrukt ze dat er ook omgekeerd transporten hebben plaatsgevonden. Zo werden er ook niet-Joodse, Duitse rijkskinderen die verbleven in Engeland terug gebracht naar Duitsland. Over dit feit is verder geen informatie terug te vinden, maar aangenomen kan worden dat zij de waarheid sprak aangezien er specifieke data van deze transporten genoemd worden in de brief. Hierdoor was het voor de Duitsers na te trekken en

---

<sup>38</sup> Vrooland, *Geen Tijd*, 174.

<sup>39</sup> Yad Vashem, <http://db.yadvashem.org/righteous/family.html?language=en&itemId=4018228> (15 mei 2014).

<sup>40</sup> NIOD. Instituut voor Oorlog- Holocaust- en Genocidestudies (NIOD), Amsterdam, archief 299, Wijsmuller-Meijer. G., inv. no. 21. *Stukken betreffende het bezorgen van hulpgoederen naar de kampen Saint Cyprien en Gurs in samenwerking met het Rode Kruis en de Israelische Vluchtelingen hulp*, 5-03-1941.

<sup>41</sup> NIOD. Instituut voor Oorlog- Holocaust- en Genocidestudies (NIOD), Amsterdam, archief 299, Wijsmuller-Meijer. G., inv. no. 1. *Persoonlijke gegevens G. Wijsmuller-Meijer*, 30-9-1945.

foutieve informatie zal Geertruida daarom niet verstrekt hebben. Met deze brief wordt duidelijk dat Truus door middel van het onderhouden van Duitse contacten en transparantie over de gang van zaken getracht heeft haar taken zo goed mogelijk uit te voeren. Dat ze hierbij ook hulp heeft gehad van Duitsers die binnen hun mogelijkheden hebben meegewerkt komt in haar biografie aan de orde. Zo hebben Duitse officieren meer dan eens haar koffer van en naar Parijs onder hun hoede genomen als er controle kwam. Kreeg ze van bevriende Gestapo leden stempels wanneer ze joodse kinderen wilde smokkelen. En is ze een keer geholpen door een Duitser met het maken van een vluchtroute voor Franse krijgsgevangenen.<sup>42</sup> Uit alle bronnen is gebleken dat Truus als een soort bemiddelaar optrad tussen de verschillende Nederlandse instanties, het Rode Kruis, het C.J.V. en de Duitsers. Andere partijen zoals Engeland, Frankrijk en België waar ze kinderen onderbracht speelden hier ook een rol in.

## 2.2 Motieven

*'Rescue is not always accompanied by blazing guns and blaring bugles. Sometimes the quiet kind can be just as effective – and just as dangerous.'*<sup>43</sup>

In de vooroorlogse jaren kan er niet gesproken worden over daadwerkelijk verzet tegen de bezetter aangezien Nederland nog een vrij land was. De verschillende acties van Geertruida, waaronder het redden van joodse kinderen uit de nijpende situatie in Duitsland, getuigen wel van grote moed. Het is altijd gemakkelijker om de situatie op zijn beloop te laten dan je hierin te mengen. Geertruida besloot actie te ondernemen en haar drijfveren worden hier beschreven.

Alhoewel er in de vooroorlogse periode nog niet direct sprake was van een grootschalig conflict, werd toch al vrij snel duidelijk dat er antisemitische uitingen plaatsvonden. Denk hierbij aan de Neurenberger wetten en de *Kristallnacht*, die vrij snel van kwaad tot erger verliepen. In het boek 'Resisters, Rescuers and Refugees' stelt John J. Michalczyk dat er tijdens dergelijke conflicten drie verschillende groepen mensen te onderscheiden zijn. Zij die actief weerstand bieden tegen de politieke onderdrukking (de verzetters), zij die de bedreigde groep op een altruïstische wijze probeert te beschermen (de redders) en zij die vluchten uit de dreigende situatie (de vluchtelingen).<sup>44</sup> Duidelijk is dat Geertruida geschaard kan worden onder zij die de onderdrukte groep probeert te beschermen. De geholpen kinderen vallen binnen de categorie van de vluchtelingen.

---

<sup>42</sup> Vrooland, *Geen Tijd*, 176.

<sup>43</sup> P. P. Hallie, 'A New Kind of Rescue', in: J. J. Michalczyk, *Resisters Rescuers and Refugees* (Kansas 1997) 234.

<sup>44</sup> J. J. Michalczyk, *Resisters, Rescuers, and Refugees : Historical and Ethical Issues* (Kansas 1997) vii.

Psycholoog Perry London begon rond 1965 de motivaties van de zogenaamde redders in kaart te brengen. Hierbij maakte hij gebruik van eerdere werken van historicus Philip Friedman die naging hoeveel reddingsacties er plaats hadden gevonden en waar deze zich hadden afgespeeld. Vervolgens onderzocht London de mogelijke motieven hierachter en bedacht hier hypotheses bij. London heeft uiteindelijk vier motieven gepresenteerd die volgens hem ten grondslag lagen aan het op touw zetten van de reddingsacties. Als eerste stelde hij dat de zucht naar avontuur groot was bij hen die hulp wilden bieden aan onbekenden.<sup>45</sup> Geertruida heeft vaak het verwijt gekregen dat zij alleen kinderen gered zou hebben, omdat ze het als een sport zag. Ze werd door sommigen gezien als een zakenvrouw die streefde naar puur zakelijk succes om hier vervolgens bij de dames comités over te kunnen opscheppen. Weer anderen meenden dat haar verlangen naar spannende activiteiten een motief was voor haar handelen. Echter, J.C. Vrooland doet dit af als jaloezie van de thuiszittende dames die niets beleefden.<sup>46</sup> Een tweede motief volgens London voor het overgaan tot reddingsacties was dat een van de ouders van de redder er een strikt moraal op nahield. Hierbij hoeft het niet perse om een streng religieuze overtuiging te gaan. Een duidelijke mening over wat juist en onjuist was, is voldoende.<sup>47</sup> Dit motief is ook van toepassing op Geertruida. Op jonge leeftijd kwam zij al in aanraking met antisemitische uitingen, een man die bij haar thuis op bezoek was begon tegenover haar vader op joden te schelden. Zijn reactie was als volgt: 'jij mag wel van geluk spreken dat je niet bij toeval de keutel was die uit de ezel z'n kont viel op het jaagpad.'<sup>48</sup> Hiermee liet Geertruida's vader duidelijk merken dat hij niet oordeelde over het joodse volk en mensen corrigeerden die dit wel deden.

Het derde motief dat London opwerpt, is het idee van sympathie en herkenning in het joodse volk. Hiermee suggereert hij dat helpers zich bezig hielden met het redden van joden, omdat zij zich net als het joodse volk buiten de maatschappij voelden staan. Door hulp te bieden aan deze groepering zouden ze de sociale standaarden uitdagen en trotseren.<sup>49</sup> De situatie van Geertruida kan hier enigszins ingepast worden, gezien het feit dat zij vijf jaar na haar trouwen nog geen kinderen had gekregen en uiteindelijk altijd kinderloos zou blijven. In deze tijd was het voor vrouwen ongebruikelijk om geen kinderen te hebben en in die zin kan ze zich verzet hebben tegen de geldende norm. Dit was echter geen bewuste keuze aangezien

---

<sup>45</sup> E. Fogelman, 'What Motivated the Rescuers?' In: J. J. Michalczyk, *Resisters Rescuers and Refugees* (Kansas 1997) 148.

<sup>46</sup> Vrooland, *Geen Tijd*, 57.

<sup>47</sup> Fogelman, 'What Motivated the Rescuers?', 148.

<sup>48</sup> Vrooland, *Geen Tijd*, 32.

<sup>49</sup> Fogelman, 'What Motivated the Rescuers?', 148.



Geertruida voor haar problemen van onvruchtbaarheid naar een psycholoog was gegaan, zo erg was ze er van ondersteboven. Dat zij zich actief ging betrekken bij sociale instellingen, was daarentegen een weloverwogen beslissing. Vanuit een opgezet bridgeclubje leerde Truus joodse vrouwen kennen en zo rolde ze in het circuit van het Comité voor Joodsche Vluchtelingen, waar ze een hoofdrol zou spelen bij de kindertransporten. Het vierde en meest belangrijke motief volgens London was het vermogen van zelfstandigheid dat de redder bezat. Dit wordt door Eva Fogelman uitvoerig beschreven in haar artikel ‘What Motivated the Rescuers’. Hierin stelt zij het volgende: ‘Rescuers were propelled by moral values that did not depend on the support and approval of others, but rather on their own self-approval’.<sup>50</sup> Deze definitie en motivatie is in grote mate toe te passen op Geertruida Wijsmuller. Ondanks dat zij een getrouwde vrouw was en het in die tijd niet zeer gebruikelijk was dat deze vrouwen alleen op pad gingen, reisde zij de hele wereld rond. Hierbij kwam ze vaak in conflict met autoritaire mannen, maar ze wist zich staande te houden. Wel geeft ze zelf in haar biografie aan dat dit zonder hulp van haar man en haar dienstmeid Cietje nooit gelukt zou zijn.

### 2.3 Redding door coöperatie

Niet alleen van de Nederlandse autoriteiten genoot Geertruida een voorkeursbehandeling met allerlei toezeggingen, ook van de *Wehrmacht* kreeg zij een aantal voorrechten. Naast de al eerder genoemde telefoonaansluiting die haar werd toegestaan, mocht zij ook meerdere malen Duitsland betreden en rept ze in haar biografie zelfs over ‘haar vrienden bij de *Wehrmacht*’. Door deze samenwerking met de Duitsers heeft zij meer kunnen bereiken dan wanneer zij deze coöperatie geschuwd zou hebben. Het is onjuist om te denken dat Geertruida met veruit de meeste Duitsers een band heeft opgebouwd dat doet denken aan vriendschap. Dit blijkt onder andere uit haar ontmoeting met Adolf Eichmann in maart 1940. ‘Dat hij op een podium zat vond ze idioot. Dat er naast hem een grote hond zat alsof er een leeuw had moeten zitten, vond ze niets bijzonder: gewoon een herder. Dat hij niet opstond om haar te begroeten vond ze onbeschoft. Dat hij haar snauwend zijn mannelijke minachting voor een vrouw kenbaar maakte vond ze stom.’<sup>51</sup> Geertruida was overduidelijk niet gecharmeerd van Eichmann en haar reactie op dit soort autoritaire Duitse figuren komt nog een aantal keer voor in de biografie. Door haar welwillendheid om samen te werken met de Duitsers heeft zij waarschijnlijk meer voor elkaar gekregen dan wanneer zij zich direct hard op had gesteld tegenover hun bewind en uitvoering. Zo kreeg zij, na vaststelling van Eichmann dat

---

<sup>50</sup> Fogelman, ‘What Motivated the Rescuers?’, 149.

<sup>51</sup> Vrooland, *Geen Tijd*, 69.

Geertruida een 'rein Arische' vrouw, toestemming om duizenden joodse kinderen naar Engeland te vervoeren.

Ondanks haar innerlijke afkeer voor het gedrag en het handelen van de Duitsers bleef zij met hen coöpereren. Deze dubbele positie die zij en vele anderen tijdens en voor de oorlog gespeeld hebben, vormen een bron van discussie. Want waarom kon zij zoveel voor elkaar krijgen bij de Duitsers en wat was precies haar relatie met hen? Op deze vragen kan in dit onderzoek geen antwoord worden gegeven vanwege de beperkte tijd. Maar ze zijn daarom niet minder interessant voor een eventueel vervolgonderzoek.

### 3 De ‘gewone’ Nederlander over de vluchtelingen

Tussen 1933 en 1939 vormden de dagbladen de belangrijkste vorm van massamedia in Nederland. Om deze rede is het gerechtvaardigd om aan de hand van Nederlandse dagbladen de publieke opinie te ontleen. In hoeverre de meningen van de burgerbevolking aansloten op de berichtgeving en opinie van de kranten is betwistbaar. Echter, door de verzuiling kan worden aangenomen dat met de verschillende dagbladen en hun bijbehorende aanhang meerdere bevolkingsgroepen vertegenwoordigd waren. Men had namelijk de gedachte dat iedereen tot een specifieke ‘morele gemeenschap’ behoorde. Hierbij had ieder zijn eigen identiteit, eigen inzichten op zowel religieus, politiek en moreel vlak met eigen tradities gebruiken en zelfs taal. De verzuiling was al ontstaan aan het eind van de negentiende eeuw en was, zeker in de jaren ’30 van de twintigste eeuw, nog sterk aanwezig.<sup>52</sup> Hoe de Nederlandse bevolking dacht over de joodse vluchtelingen en waarom velen van hen niet ingrepen, terwijl individuen als Geertruida dit wel deden, zal hier worden beschreven.

In de vooroorlogse periode was er nog geen sprake van censuur door de Duitsers, er was dus vrijheid van pers. Maar wat werd er precies gepubliceerd en door wie werd dit gelezen? Begin 1933 werden er vooral kleine berichtjes in de nieuwsbladen geplaatst. Onder andere over het feit dat veel joden gevlucht zijn na aantreden van Hitler. Ook werd het vlagverbod van de joodse vlag in 1935 door meerdere nieuwsbladen (Telegraaf, Algemeen Handelsblad) weergegeven. Naast deze berichtgeving was er ook visueel bewijs dat joden in Duitsland vervolgd werden. Zo werd er op 6 april 1933 in het blad ‘Het Volk: dagblad van de arbeiderspartij’ een foto geplaatst van een gaande razzia in een Duitse wijk waar veel joodse Polen woonden. Ook over protesten vanuit de Nederlandse samenleving werd bericht. Bijvoorbeeld in het Bataviaasch dagblad werd, op de voorpagina van de krant, een protestvergadering beschreven die de SDAP (sociaal democratische arbeiders partij) gestart was tegen het regime van Hitler en de bijpassende Jodenvervolging.<sup>53</sup>

In het Nieuw Israelitisch Weekblad werden al vanaf de beginjaren van Hitler zijn regime artikelen geplaatst die zijn intenties kenbaar maakten. Zo verscheen er op 28 november 1934 een artikel met de kop: ‘Persoonlijke verklaring van Hitler’. Hierin staat het volgende citaat afkomstig van Hitler: “Zolang ik aan de regering ben, zullen de joden hun

---

<sup>52</sup> Aerts, *Land van Kleine Gebaren*, 199.

<sup>53</sup> Koninklijke Bibliotheek, ‘Kranten artikelen over Joden en Hitler’, [www.kranten.delpher.nl](http://www.kranten.delpher.nl) (20 mei 2014).

invloed in Duitsland niet terug krijgen”.<sup>54</sup> Zoals dit artikel werden er nog veel meer geplaatst in dit dagblad met titels als ‘Geen joden!’ en ‘Geen joodse studenten in de rechten meer’. De anti-Joodse stemmingen in Duitsland blijken overduidelijk bij het lezen van deze berichten. Het Nieuw Irsraelitisch Weekblad is een opinietijdschrift dat zich richt op de Nederlands-Joodse gemeenschap en op hen die in het Jodendom geïnteresseerd zijn en zich hiermee verbonden voelen<sup>55</sup>. Er kan dus worden aangenomen dat de gemiddelde (niet-Joodse) Nederlander geen interesse heeft getoond in dit blad en dus deze artikelen niet heeft gelezen. Hierdoor moesten ze het in ’33 doen met de vaak korte en schare aanwezige artikelen in de andere dagbladen.

### 3.1 Attitude Nederlanders

Wanneer de houding van de Nederlandse bevolking ten opzichte van Geertruida Wijsmuller bekeken wordt is het van belang om te onderzoeken hoe de bevolking zich opstelde tegenover joodse vluchtelingen. Om hier achter te komen zullen kranten besproken worden die vlak na twee belangrijke momenten in de vooroorlogse periode verschenen. Door gebeurtenissen te onderzoeken die zowel aan het begin van de vooroorlogse periode plaatsvonden als aan het einde, zal duidelijk worden of er een verschil is in de houding tussen de periodes en of dit valt te verklaren.

Als eerste zal er gekeken worden naar de periode van de machtsovername van Hitler en de bijpassende joden boycot in april 1933. Wat was de opinie van de Nederlandse bevolking ten tijde van deze gebeurtenis? Ten tweede zal er gekeken worden naar hoe de Nederlandse pers, en hiermee indirect de Nederlandse bevolking, reageerde op de *Kristallnacht* van november 1938. Hoe de regering vervolgens handelde ten aanzien van de nieuwe toestroom van vluchtelingen, werd niet altijd gewaardeerd door de Nederlandse bevolking.

#### 3.1.1 1933 - reactie op de boycot

De Nederlandse pers berichtte al in 1933 in de eerste week van april over de joodse vluchtelingen. Voornamelijk in De Standaard (gereformeerd), het Algemeen Handelsblad (liberaal) en Het Volk (socialistisch) wordt over de komst en de opvang van de vluchtelingen gesproken. Opvallend is dat er in De Volkskrant, uit de rooms-katholieke hoek, amper bericht

---

<sup>54</sup> Koninklijke Bibliotheek, ‘Kranten artikelen over Joden, Duitsland, Hitler’, <http://kranten.delpher.nl/nl/view/index?query=Joden+duitsland+hitler+&coll=ddd&image=ddd%3A010874538%3Ampg21%3Aa0079&page=1&maxperpage=10> (21 mei 2014).

<sup>55</sup> Nieuw Israëlitisch Weekblad, <http://www.niw.nl/> (21 mei 2014).

werd over het onderwerp. De mogelijke verklaring hiervoor is dat De Standaard, het Algemeen Handelsblad en Het Volk gesitueerd waren in Amsterdam en vrijwel alle vluchtelingen aankwamen op het centraal station in diezelfde stad. Dit in tegenstelling tot De Volkskrant die gevestigd was in Utrecht. Hierdoor is het logisch dat de drie eerder genoemde meer schrijven over deze kwestie, aangezien zij bovenop het nieuws zaten en omdat zij veel lezers hadden in eigen stad. Naast aandacht voor de vluchtelingen was er in alle kranten ook aandacht voor het Joodsche Vluchtelingen Comité, die met veel lof geprezen werd om hun inzet.

Weinig kranten publiceerden kritische berichten over Duitsland. Het Volk vormde hierin de uitzondering, zij keerden zich tegen het regeringsbeleid van Nederland en verzochten om een ruimere interpretatie van de vreemdelingenwet.<sup>56</sup> Doordat Het Volk zich negatief uitlaatte over de Nederlandse regering, lieten ze indirect ook weten de gebeurtenissen in Duitsland af te keuren. De mogelijke oorzaak hiervan zit hem in het feit dat deze krant een socialistische inslag had en haar lezers zich dus sneller zouden kunnen vinden in de kritische houding tegenover de regering. Het kabinet Colijn II was namelijk centrum-rechts georiënteerd en was terughoudend met het ingrijpen in de samenleving, maatschappelijke activiteiten moesten bekostigt worden door particulieren en overheidssubsidies werden naar beneden geschroefd. Door de slechte economische omstandigheden in eigen land werd geprobeerd om de handelsrelatie met Duitsland goed te houden. Daarom voerden ze een terughoudend beleid richting de Duits-Joodse vluchtelingen.<sup>57</sup>

Een belangrijke drijfveer voor de minieme verslaggeving over de situatie in ons buurland is te vinden in het feit dat zowel vanuit Duitsland als vanuit de Nederlandse regering druk werd gezet op de pers om zo min mogelijk vijandige berichten over Duitsland te plaatsen. Motieven van de Nederlandse regering waren zowel economisch als protectionistisch, ze wilden de goede handelsrelatie met Duitsland behouden en probeerden net als in de Eerste Wereldoorlog neutraal te blijven. De beweegredenen vanuit Duits perspectief waren vrij voor de hand liggend. Hitler probeerde eerst zijn machtspositie te verbeteren en een leger samen te stellen, voor hij zijn veroveringsplannen wilde onthullen. Om de gebeurtenissen in Duitsland zoveel mogelijk te verhullen werden er zelfs Nederlandse journalisten aangeklaagd, door Hitler, wegens minachting van een bevriend staatshoofd.<sup>58</sup>

---

<sup>56</sup> Abram, *De Nederlandse Pers*, 26.

<sup>57</sup> Parlementair Documentatie Centrum van de Universiteit Leiden, [http://www.parlement.com/id/vh8lnhrp8wrv/kabinet\\_colijn\\_ii\\_1933\\_1935](http://www.parlement.com/id/vh8lnhrp8wrv/kabinet_colijn_ii_1933_1935) (29 mei 2014).

<sup>58</sup> I. de Haan 'The Netherlands and the Novemberpogrom', *Jahrbuch für Antisemitismusforschung* 8 (1999) 156.

Naarmate de vooroorlogse periode vordert is te zien dat alhoewel de joodse vluchtelingen al vanaf het begin af aan als een probleem werden gezien, er steeds meer aandacht uitging naar de bedreiging die zij vormden voor de Nederlandse economie.<sup>59</sup> Er bestaat een verband tussen de steeds meer afstandelijke houding die de kranten aannamen en de maatregelen van de regering. Beide stelden zich, in relatief korte periode, harder op ten opzichte van de vluchtelingen. Zoals het Algemeen Handelsblad stelt: ‘Men moet het hoofd koel houden, ook al is het hart warm’.<sup>60</sup>

### 3.1.2 *Kristallnacht*

In navolging van de nacht van 9 op 10 november 1938, wat later bekend kwam te staan als de *Kristallnacht*, nam het aantal joodse vluchtelingen richting Nederland verder toe. Als reactie op dit geweld en de komst van nieuwe vluchtelingen werden de grenzen van Nederland, die op 7 mei datzelfde jaar gesloten waren, voor even weer open gezet. De maatregel van 7 mei werd onder druk van de conservatief christelijke partijen ingevoerd. Zij beschouwden elke vluchteling als ongewenst en wensten de stroom vluchtelingen in te dammen. Bij het heropenen van de grenzen werd een uitzondering gemaakt voor alle personen die in direct levensgevaar verkeerden. Toelating gold echter niet voor iedereen, er werd besloten om slechts 2.000 personen toe te laten. Hierbij werden drie categorieën gehanteerd, waar deze mensen onder moesten vallen wilden ze in aanmerking komen voor toelating. 1. Men moest naaste familieleden van Nederlandse afkomst hebben of hun directe familie moest hier verblijven. 2. Het betrof joodse kinderen die in Duitsland aan hun lot waren overgelaten, denk hierbij aan wezen. 3. Men was een Duitse jood die in direct aantoonbaar levensgevaar verkeerde. Wanneer men in een van de drie genoemde categorieën viel, kreeg de vluchteling tijdelijk toegang tot Nederland. Een definitief verblijf was nooit de insteek, verdere doorstroom richting andere landen werd gestimuleerd.<sup>61</sup>

Na het uitbreken van de *Kristallnacht* brak er een storm uit van hevige verontwaardiging vanuit de Nederlandse samenleving jegens het Nederlandse beleid. Door druk vanuit de bevolking werden er 7.000 vluchtelingen toegelaten in plaats van de originele 2.000 die de regering voor ogen had. De afkeer die vanuit de samenleving ontstond ten gevolge van de *Kristallnacht* sprak duidelijk uit de berichten. Zo noemde Het Volk het verlenen van hulp ‘een daad van eenvoudig christelijk hulpbetoon, waartegen de regering niet afwijzend mocht staan’. Ook het Algemeen Dagblad was van mening dat er hulp moest

---

<sup>59</sup> Abram, *De Nederlandse Pers*, 22-26.

<sup>60</sup> Ibidem, 22.

<sup>61</sup> Hendrix, *Op de Vlucht*, 45.

worden verleend aan de vluchtelingen waarbij niet kon worden afgewacht op het handelen van andere landen.<sup>62</sup> Ondanks dat er meer vluchtelingen werden toegelaten dan gepland veranderde er principieel niets aan het beleid. Nadat het vastgestelde quotum van 7.000 vluchtelingen werd bereikt werden de grenzen opnieuw gesloten. De illegale en een aantal legale vluchtelingen die nergens anders terecht konden, werden gestationeerd in opgezette kampen om van hieruit verder te reizen naar het buitenland. Uiteindelijk zou er een centraal kamp gebouwd worden in Westerbork, welke later door de nazi's gebruikt is als hoofddoorgangskamp van waaruit Nederlandse joden naar vernietigingskampen werden gestuurd.<sup>63</sup>

Niet alleen in de kranten was er volop aandacht voor de georganiseerde pogrom, er werd ook een nationale collecte opgezet waarbij verschillende partijen samenwerkten. Naast de joodse instanties zetten ook de katholieken en protestanten zich in om geld op te halen dat bestemd was voor de Duitse vluchtelingen. Hierbij werd opzettelijk vermeden om te benoemen dat het voor joodse vluchtelingen was. Dit om te voorkomen dat men ging denken dat de opbrengst geheel naar de joden zou gaan. Het was de bedoeling om veel geld op te halen en wanneer de collecte alleen voor het joodse volk zou worden gehouden zouden mensen uit andere zuilen minder vrijgevig zijn dan wanneer ze ook voor vluchtelingen uit hun eigen kring konden doneren. Door het op deze manier te spelen werd de collecte een groot succes en roemde het Algemeen Handelsblad de bereidheid tot hulpverlening vanuit alle lagen van de Nederlandse bevolking. Er werd vrijgevig geschonken en de inzameling bracht een half miljoen gulden op.<sup>64</sup>

Een andere manier waarmee uiting werd gegeven aan de onvrede die de burgers hadden ten aanzien van het regeringsbeleid, waren het voeren van protesten. Er werden petitie's aangeboden aan de regering en telegrammen verstuurd, daarbij werd er bijna vanuit alle lagen van de maatschappij om een ruimer toelatingsbeleid gevraagd.<sup>65</sup>

Zoals al gezegd moet de reden van de plotselinge grote belangstelling voor de joodse vluchtelingen gezocht worden in de gebeurtenissen tijdens de *Kristallnacht* zelf. Alhoewel men op de hoogte was van verschillende anti-Joodse maatregelen, zoals de boycot in '33, kwam de gewelddadige uitbraak op 9 november '38 voor velen als een schok. Dat een dergelijke fysieke geweldsuitbarsting kon plaatsvinden in de 'moderne' tijd en vooral ook zo

---

<sup>62</sup> Abram, *De Nederlandse Pers*, 50-52.

<sup>63</sup> D. Michman, 'De Joodse Emigratie en de Nederlandse reactie daarop tussen 1933 en 1940' In: K. Dittrich, H. Wurzner, *Nederland en het Duitse Exil* (Amsterdam 1982) 97.

<sup>64</sup> Abram, *De Nederlandse Pers*, 70, 71.

<sup>65</sup> *Ibidem*, 69.

dichtbij, was voor velen angstaanjagend.<sup>66</sup> Deze aanval op de beschaving leidde er tevens toe dat de pers zich steeds meer tegen de regering en hun aandringen van gematigde berichtgeving ging afzetten. Een toename in het aantal artikelen over de penibele situatie in Duitsland was duidelijk zichtbaar.<sup>67</sup>

---

<sup>66</sup> Ibidem, 53.

<sup>67</sup> de Haan, *The Netherlands*, 156.



## Conclusie

Na de machtsovername van Hitler en zijn invoering van maatregelen om joden te vervolgen probeerden grote groepen joden het land uit te vluchten. De meeste van hen traden vlak buiten de Duitse grenzen en vertrokken naar landen als Frankrijk, België en Nederland. De Nederlandse regering was niet voorbereid op het ontvangen van grote groepen vluchtelingen en dacht in eerste instantie dat deze slechts tijdelijk zouden blijven en het een probleem van korte duur zou zijn. Al vrij snel, na gebeurtenissen als de joodse boycot in 1933 en toenemende maatregelen tegen de joden, zagen ze in dat de vluchtelingen als een probleem moesten worden beschouwd. Nederland zelf was economisch onstabiel en er waren genoeg nationale problemen, zoals een hoge werkloosheid, waardoor ze dit er niet bij konden en wilden hebben. Met aantreden van het kabinet Colijn II op 26 mei 1933 werd het de joodse vluchtelingen bemoeilijkt de grens over te komen. En op 7 mei 1938 ging de grens met Duitsland volledig dicht en werden vluchtelingen gekenmerkt als ‘ongewenste vreemdelingen’<sup>68</sup>. Naast de economische motieven van de regering speelden ook de handelsrelaties met Duitsland een rol, ze wilden deze niet in gevaar brengen.

Dit was ook terug te zien in de media die, vooral in het begin, terughoudend waren in de berichtgeving over de vervolgingen van de joden in Duitsland. Dit ondanks de al vrij heftige maatregelen als de joodse boycot en onder andere het uitsluiten van joodse ambtenaren. Kranten werden begin ‘33 geïnstrueerd om geen of weinig negatieve berichten over Duitsland te publiceren om zo de relatie met Nederland niet te verstoren. Zij gaven hier toen nog gehoor aan. De enige uitzondering was het dagblad Het Volk, die een foto plaatste van een razzia. En het opinietijdschrift het Nieuw Israelitisch Weekblad die meerdere waarschuwingen afgaven. Echter, door de verzuiling kwamen mensen van andere religies en overtuigingen maar weinig met elkaar in aanraking onder andere doordat elke zuil zijn eigen krant uitgaf. Het sociaaldemocratische blad Het Volk en het opinieblad met joodse wortels werd maar weinig gelezen door niet-Joden en zij die niet geïnteresseerd waren in buitenlandse sociale zaken. Pas na het uitbreken van de *Kristallnacht* verschenen er aanzienlijk meer artikelen die de gewelddadige taferelen beschreven die in Duitsland plaatsvonden. Na deze gebeurtenis kwam er vanuit de publieke opinie de oproep tot vergroting van het vluchtelingenquota om zo de joodse vluchtelingen te kunnen helpen.

---

<sup>68</sup> Michman, ‘De Joodse Emigratie’, 97.

Door sommige Nederlanders werd de ernst van de situatie wel al meteen serieus genomen. Dit blijkt uit het feit dat vlak na het plaatsvinden van de joodse boycot in 1933 er comités opgericht werden. Met als belangrijkste partij het C.B.J.B. en zijn onderafdeling het Comité voor Joodsche vluchtelingen. Geertruida was hier, ondanks dat ze geen officieel lid was en geen joodse achtergrond had, nauw bij betrokken. Regelmatig werd zij gevraagd om taken voor het comité te verrichten.

Op de vraag waarom Geertruida Wijsmuller-Meijer al voor de oorlog in Nederland uitbrak joodse kinderen heeft kunnen en willen beschermen zijn meerdere antwoorden op gebleken. De mogelijke motivaties die Geertruida had bij het redden van joodse kinderen spelen hierbij een rol. Zo werd gedacht dat zij kinderen redde voor de adrenaline kick of dat ze het als een zakelijke kwestie zag waarbij ze een overwinning wilde behalen. Een tweede motief was dat haar vader er een vaststaand idee op na hield over wat goed en slecht was waarbij hij opkwam voor onderdrukte groepen waaronder de joden. Dit moraal sloeg over op zijn dochter Geertruida. In de biografie van Vrooland wordt vaak benadrukt dat de kinderloosheid van Geertruida een belangrijke drijfveer is geweest voor haar handelen. Deze veronderstelling houdt in dat er veel meer vrouwen geweest moeten zijn die net als Truus zich in gingen zetten voor de rechten van joodse kinderen. Zij was natuurlijk niet de enige vrouw die onvruchtbaar bleek te zijn. Omdat deze redenen op zichzelf niet afdoende zijn moet de motivatie gezocht worden in een combinatie van deze factoren met als hoofdmotivatie het feit dat zij zo'n sterke persoonlijkheid had en stevig in haar schoenen stond. Dit blijkt ook wanneer de relatie met de Duitsers bekeken wordt. Uit verschillend correspondentie materiaal met de Duitsers en passages uit haar biografie blijkt dat zij regelmatig in contact kwam te staan met soldaten en officieren uit het Duitse leger. Door tot op zekere hoogte te coöpereren met de Duitsers, door vriendelijk te blijven doch standvastig, heeft zij meer kunnen bereiken dan wanneer zij zich pontificaal zou hebben afgezet tegen de nazi ideologie en hun handelen.

Door Geertruida's kennissenkring en connecties binnen verschillende hulpinstanties heeft zij al vanaf begin 1933 de ontwikkelingen in Duitsland kunnen volgen. Hiermee stond zij boven de verzuiling waar vele Nederlanders in zaten en hierdoor kon zij, in tegenstelling tot anderen, al vroeg de ernst van de situatie inzien. Of de Nederlandse bevolking dan helemaal van niets heeft geweten is interessant om verder te onderzoeken. Dit kan gedaan worden door egodocumenten te bestuderen, bijvoorbeeld door het lezen van dagboeken uit de vooroorlogse periode. Duidelijk is dat Geertruida actief gehandeld heeft nadat zij bekend werd met de zorgwekkende situatie van de joden in Duitsland.

## Literatuurlijst

- Abram, L., *De Nederlandse Pers over Joodse Vluchtelingen, 1933-1940* (Doctoraal scriptie Geschiedenis, Amsterdam 1989).
- Aerts R., De Liagre Bohll, H., De Rooy, P. ed., *Land van Kleine Gebaren. Een Politieke Geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Amsterdam 1999).
- d'Aulnis, M., *Joodse kinderen op Reis naar de Vrijheid, Truus Wijsmullers werkzaamheden voor gezinsvereniging in en emigratie uit West-Europa* (Masterscriptie Nieuwe Geschiedenis, UvA 1987).
- Cohen, D., *Zwervend en Dolend : de Joodse Vluchtelingen in Nederland in de jaren 1933-1940* (Haarlem 1955).
- Flim, B., *Omdat hun Hart sprak : Geschiedenis van de Georganiseerde Hulp aan Joodse Kinderen in Nederland, 1942-1945* (Kampen 1996).
- Fogelman, E., 'What Motivated the Rescuers?' In: J. J. Michalcyk, *Resisters Rescuers and Refugees* (Kansas 1997).
- Foner, E., *Give me Liberty, an American History* (New York, 2012).
- Haan de, I. 'The Netherlands and the Novemberpogrom', *Jahrbuch für Antisemitismusforschung* 8 (1999).
- Hallie, P. P., 'A New Kind of Rescue', in: J. J. Michalcyk, *Resisters Rescuers and Refugees* (Kansas 1997).
- Hendrix, M., *Op de Vlucht, het Beleid van de Nederlandse Regering ten aanzien van de Duitse Vluchtelingen 1933-1940* (Doctoraal scriptie Europese Studies, UvA 1993).
- Limberg, M., Rübsaat, H., *Germans no More Accounts of Jewish Everyday Life, 1933-1938* (New York 2006).
- Matthaus J., Roseman, M., *Jewish Responses to Persecution I* (Lanham 2010).
- Michalcyk J. J., *Resisters, Rescuers, and Refugees : Historical and Ethical Issues* (Kansas 1997).
- Michman, D., 'De Joodse Emigratie en de Nederlandse reactie daarop tussen 1933 en 1940' In: K. Dittrich, H. Wurzner, *Nederland en het Duitse Exil* (Amsterdam 1982).
- Moore, B., *Refugees from Nazi Germany in the Netherlands 1933-1940* (Dordrecht 1986).
- NIOD. Instituut voor Oorlog- Holocaust- en Genocidestudies (NIOD), Amsterdam, archief 299, Wijsmuller-Meijer. G., inv. no. 1. *Persoonlijke gegevens G. Wijsmuller-Meijer*, 30-9-1945.

NIOD. Instituut voor Oorlog- Holocaust- en Genocidestudies (NIOD), Amsterdam, archief 299, Wijsmuller-Meijer, G., inv.no. 2. *Brief van mevrouw G. Wijsmuller-Meijer aan de Sicherheitspolizei inzake haar levensloop, 26 augustus 1941.*

NIOD. Instituut voor Oorlog- Holocaust- en Genocidestudies (NIOD), Amsterdam, archief 299, Wijsmuller-Meijer. G., inv. no. 21. *Stukken betreffende het bezorgen van hulpgoederen naar de kampen Saint Cyprien en Gurs in samenwerking met het Rode Kruis en de Israelische Vluchtelingen hulp uit Sankt Gallen, 5-03-1941.*

Vrooland, J. C., *Geen Tijd voor Tranen* (Amsterdam 1963).

### Internet

Koninklijke Bibliotheek, 'Kranten artikelen over Joden en Hitler', [www.kranten.delpher.nl](http://www.kranten.delpher.nl) (20 mei 2014).

Koninklijke Bibliotheek, 'Kranten artikelen over Joden, Duitsland, Hitler', <http://kranten.delpher.nl/nl/view/index?query=Joden+duitsland+hitler+&coll=ddd&image=ddd%3A010874538%3Ampg21%3Aa0079&page=1&maxperpage=10> (21 mei 2014).

Nieuw Israëlitisch Weekblad, <http://www.niw.nl/> (21 mei 2014).

NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, 'Geschiedenis van het Comité voor Joodsche Vluchtelingen', [http://www.archieven.nl/nl/search-modonly?mivast=298&mizig=210&miadt=298&micode=181b&milang=nl&mizk\\_all e=CBJB&miview=inv2#inv3t3](http://www.archieven.nl/nl/search-modonly?mivast=298&mizig=210&miadt=298&micode=181b&milang=nl&mizk_all e=CBJB&miview=inv2#inv3t3) (2 mei 2014).

Parlementair Documentatie Centrum van de Universiteit Leiden, [http://www.parlement.com/id/vg091171hwyv/j\\_r\\_h\\_josef\\_van\\_schaik](http://www.parlement.com/id/vg091171hwyv/j_r_h_josef_van_schaik) (1 mei 2014).

Parlementair Documentatie Centrum van de Universiteit Leiden, [http://www.parlement.com/id/vh8lnhrp8wrv/kabinet\\_colijn\\_ii\\_1933\\_1935](http://www.parlement.com/id/vh8lnhrp8wrv/kabinet_colijn_ii_1933_1935) (29 mei 2014).

Yad Vashem, <http://db.yadvashem.org/righteous/family.html?language=en&itemId=4018228> (15 mei 2014).